

A KUTATÁS TERÜLETE ÉS FŐ PROBLÉMÁI

Mint már a könyvem címe sugallja – *A Nyugattól keletre, a Kelettől nyugatra* –, bizonyos problémákat okoz a kutatóknak maga Közép-Európa fogalma is, amely negyedszázada tartozik az érdeklődési körömbe. Függetlenül attól, hogy úgy definiáljuk-e, mint a bécsi kongresszus idején vagy Friedrich Neumann száz évvel későbbi *Mitteleuropájára* és a korunkban kialakult változatra, a Visegrádi csoportra illetve a Trimáriumra gondolunk. A problémák jelentőségét alighanem pontosan kifejezik az olyan helységekből látható emlékművek és emléktáblák, melyeket matematikai számítások alapján jelöltek ki Európa földrajzi középpontjának. Találunk ilyet Magyarországon (Tálya), Csehországban (Prága), Szlovákiában (Körmöcbánya), Lengyelországban (Suchowola), Litvániában (Purnuškęs), Fehéroroszországban (Polack), Kárpátalján (Terebesfejérpatak), Ausztriában (Frauenkirchen) és Németországban (itt kettő is akad: Drezda és a bajorországi Neualbreeuth).

Közép-Európa olyan térség, ahol nem csak a két világháború alatt végeztek nagy pusztítást. A nemzetek és társadalmak többsége emellett még két megatranszformációval is szembesült, amely közvetlenül érintett minden családot, várost vagy települést, az élet minden területét, a tudományt is beleértve. Itt a szovjet korszakban és az 1989 után végbement nagy transzformációkról van szó, amelyek ugyanolyan jelentős mértékben alakítottak át minden társadalmi réteg életét, a társadalmi, kulturális és tudományos élet minden területét.

S mi több, Közép-Európa az a hely a Földön, amely olyan művészeket adott a világnak, mint Bartók, Chopin, Dvořák vagy Kodály; ahol csak a visegrádi országokban született írók kaptak összesen nyolc Nobel-díjat, vagyis többet, mint a nagy orosz vagy német irodalom; amelyhez olyan, ma már korszakosnak tekinthető találmányok fűződnek, mint az integrált áramkör (Jan Czochralski) vagy a műanyagok (Otto Wichterle), 1989 után mégis azt kellett megtudnia, hogy Fernand Braudel és Immanuel Wallerstein elmélete szerint a periféria minden kritériumának megfelel. Semmi köze Európa közepéhez. Még akkor sem, ha a Visegrádi csoport például fontosabb kereskedelmi partnere a központban elhelyezkedő Németországnak, mint a nyugati szomszéd, Franciaország.

A könyvemben és számos cikkben próbáltam követni azokat a Közép-Európa számára leglényegesebb folyamatokat, amelyek a XX. század második felében, valamint a XX-XXI. század fordulóján mentek végbe. Különböző soknyelvű

források és az irodalom felhasználásával, megbirkózva azokkal az ellentmondásokkal, amelyek gyakran a közép-európai államok elég különböző történetéből és történetírói iskoláiból következnek téziseket fogalmaztam meg, aztán bizonyítékokat kerestem ezek alátámasztására. Gyakran alkalmaztam azt a megközelítést, hogy a múltban kerestem olyan lényeges eseményeket és trendeket, amelyek hatással vannak a jelenünkre és minden bizonnyal a jövőnkre is.

A MÓDSZERTAN

A történetírás új irányzatai jelentősen bővítették a kutatások tárgyát. Ma már hatalmas területeket ölelnek fel a makrotörténelemtől a politika- és társadalomtörténeten át a mikrotörténelemig és az antropológiáig. Ez minden bizonnyal a posztmodern ideológia hatásával magyarázható, Közép-Európában emellett a kommunizmus bukásával is számolnunk kell, és midazzal, ami ezzel jár: már nem kísérleteznek tovább azzal, hogy teljességre törő értelmezést próbáljanak adni a történelemtől az alap és a felépítmény paradigmája segítségével. Ezt még számos változás követte (elvetették Isten, a nemzeti, a társadalmi és a kulturális formáció létezését). Időközben a modernizáció, a centrum és a periféria elméletének is láthatóvá váltak a korlátai. Hamar csődöt mondott Fukuyama elmélete, amely a történelem végét hirdette, a folytatást pedig a nyugati-liberális paradigmára szűkítette.

Azonban a fenti, bár csak röviden vázolt helyzet tudatában kutatásaimat folytatva úgy éreztem, alkalmaznom kell bizonyos kritériumokat, amelyek rendezik a hatalmas anyagot, szükségem volt metakoncepciókra, szintézisre és paradigmákra. Ezért használtam a lengyel, valamint magyar és cseh szerzők által kidolgozott módszert. Az egyetemesebb, globálisabb kérdések esetében pedig a keleti – mindenekelőtt az orosz és a kínai – és a nyugati – főként a német és az amerikai – módszert alkalmaztam.

Felnőtt életem nagyjából felét Magyarországon és Csehországban töltöttem – többek között azért, mert hosszú éveken át dolgoztam diplomataként –, gyakran jártam Szlovákiában és Ukrajnában, valamint Bajorországban, Romániában és a balkáni államokban is. Az előadások és az ottani levéltárakban végzett munka mellett szemtanúja lehettem számos korszakos eseménynek ezekben az

országokban a nyolcvanas évek vége óta, ez pedig gyakran inspirált arra, hogy belekezdjek az adott téma kutatásába.

AZ ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

Miben rejlik az állam hatalma? Évszázadokon át törték ezen a fejüket vezérek és gondolkodók. „Több számítás: győzelem, kevesebb számítás: nem-győzelem; hát még ha teljesen hiányzik minden számítás!” – írta a háborúskodás általunk ismert legrégebbi tankönyvében, *A hadviselés törvényei* első fejezetében a Távol-Kelet egyik legjelentősebb gondolkodója, Szun-ce. „Az erők megteszik mindazt, amit megtehetnek, a gyengébbek pedig elviselik, amit el kell viselniük” – jegyezte meg Thuküdidész athéni történetíró. „Vagy valamely király, mikor háborúba megy, hogy egy másik királlyal megütközzék, nemde leülvén először tanácskozik, hogy tízezerrel szembeszállhat-e azzal, a ki ő ellene húszezerrel jött?” – olvassuk Szent Lukács evangéliumában (14, 31).

Az állam ereje kulcsfontosságú tényező, ez határozza meg a nemzetközi életben elfoglalt pozícióját. Ebbe pedig mindenfajta erő beletartozik, amely biztosítja az államnak és az ott élő nemzetnek vagy nemzeteknek azt, hogy fölénybe kerüljenek másokkal szemben. Ezért időben és térben is általánosan elterjedt jelenség a saját hatalom kiépítését szolgáló törekvés. Az országok minden történelmi korszakban versengtek és versengenek ma is a befolyásért. Mivel minden állam örök célja az, hogy biztosítsa létét és biztonságát, fennmaradását és fejlődését, ehhez megfelelő erővel kell rendelkeznie, „ugyanakkor dicsőséget kell szereznie és presztízsnak kell örvidenie a nemzetközi környezetben, mert ez kedvezően hat rá, növeli az erejét és a biztonságát”.

Igen sok elméleti és módszertani szakértő tanulmányozza a világon az állam hatalmát, közéjük tartozik például a német Guido Fischer, az amerikai Frederick Hartman vagy a lengyel Mirosław Sułek. Bár számos különbség választja el a különböző iskolákat és koncepciókat, igen közel hozza ezeket egymáshoz számos olyan elem, amely lehetővé teszi számunkra, hogy felsoroljuk az állam erejének legalapvetőbb ismérveit, melyek közé olyan elemeket sorolhatunk, mint 1) a lélekszám (a kor és a vagyoni helyzet szerinti megoszlással, valamint a területi elhelyezkedéssel együtt) és a hatalmi rendszer működőképessége; 2) a gazdasági potenciál (a gazdasági hatékonyság és stabilitás, a kereskedelem fejlettségi szintje

és kiterjedtsége, a közlekedési hálózat és a közlekedési eszközök állapota); 3) az erőtenyező (létszám, technológiai minőség és a fegyveres erők felszerelése, a katonák kiképzési szintje és harci szelleme, a hadtudomány színvonala); 4) a földrajzi helyzet (az állam területének nagysága és elhelyezkedése, az uralkodó éghajlat, a terület topográfiája, a nyersanyagkészletek, beleértve az energiahordozókat is, az élelmiszertermelési potenciál).

De, mint kiderül, van még egy lényeges tényező, amely meghatározza, mekkora hatalma van az államnak: a nemzetközi szinten elfoglalt pozíciója. Az, hogy mekkora tekintélynek örvend mások szemében. Mekkora támogatást kap a határokon kívül vagy mekkora ellenállásba ütközik a politikája.

Dorota Miłoszewska szerint az állam hatalmának attribútumai akkor érvényesek, ha aktív, nem pedig reaktív jellegű tevékenységgel járnak együtt. Másodszor, a hatalom nem kevésbé fontos elemei Miłoszewska felfogása szerint az arculatai, vagyis az, hogy mennyire tudja összhangba hozni az állam erejét alkotó tényezők egyes csoportjait. Az állam egydimenziós hatalma a tényezők egyetlen csoportján alapul, ez lehet például gazdasági vagy katonai, de ez az egyoldalúság eleve jelentősen beszűkíti az alkalmazott eszközök hatókörét és hatékonyságát. A kétdimenziós hatalom nem „bicsaklik meg” olyan könnyen, ez a tényezők két csoportján, például a gazdaságin és a katonain alapul. De csak a három- vagy többdimenziós hatalom teszi lehetővé az állam számára azt, hogy a hatás differenciált formáit alkalmazza, értsd: az állam nagy hatékonyságot érjen el nemzetközi szinten. Ezt a témát mindenekelőtt a Lengyelország brandjéről és arculatáról szóló cikkben fejtem ki és mutatom be. Itt a nemzetközi értékelésekre és rangsorokra is kitérek, melyeknek ma – akarva-akaratlanul – minden ország ki van téve. Az állam hatalmának ugyanis van még egy lényeges jellemzője: viszonylagos. A más országokkal való egybevetésből derül ki, hogy ez kicsi vagy nagy.

A viszonylagos hatalom egyik változata ugyanis az úgynevezett kontextuális, más néven szituációs hatalom, amely az események vagy a konfliktusok sajátos alakulása folytán növeli – rendszerint ideiglenesen – a tényezők bizonyos csoportjának jelentőségét: lásd az olajexportáló államok esetét a XX. század hetvenes éveiben. Végül beszélhetünk érzékelt hatalomról is. Ilyen helyzetben az állam ereje akkora, amekkorának mások látják. A propagandának meg az elrettentő erőnek vagy a vállalt értékrend, illetve az ideológia hatóerejének köszönhetően az állam hatalma nagyobbak mutatkozik, mint ahogy a valós tényezőkből következne.

És itt jutunk el a *soft power*, a „puha erő” fogalmához, amely Joseph Samuel Nye nevéhez fűződik. Az 1937-ben született politológus és az amerikai államigazgatásban tevékenykedő szakember Robert Keohane-nel együtt dolgozta ki a nemzetközi kapcsolatokban kialakuló kölcsönös függőség elméletét, amelyet 1977-ben írtak le részletesen *Power and Interdependence* című munkájukban. Azt a fogalmat, amelyhez Nye érdekes módon a tudományban és a gyakorlatban is eljutott, egyrészt mint a Harvard Egyetem politikatudományokkal foglalkozó doktora, később pedig a Külügyi Központ igazgatója, másrészt mint a Clinton-adminisztráció külügyminiszter-helyettese, a Nukleáris Biztonsági Tanács elnöke, az Egyesült Államok ENSZ-képviselője.

Az agol nyelvben a „power” erőt, képességet, hatalmat, birodalmat, energiát, lehetőséget, potenciált jelent. A latinban a „potestas” fogalma felel meg neki, ami annyit jelent: a) politikai erő, uralom, felsőbbtség, hatalom; b) hivatalnoki hatalom, hivatal, hivatalnok, felettesi jogkör; c) lehetőség, mód, engedély. A német nyelvben a „macht” felel meg a „power” terminusnak, a franciában a „puissance”, a magyarban a „hatalom”, az „erő”, az „energia”, igei formában pedig valami, ami áramot ad, mozgásba hoz.

Tehát a *soft power*, a „puha erő” az erő egyik megnyilvánulási formája. Az erő azt jelenti, képesek vagyunk másokat meggyőzni arról, hogy úgy cselekedjenek és viselkedjenek, ahogy akarjuk. Kissé kollokválisan fogalmazva, ezt háromféleképpen érhetjük el: „bottal”, vagyis kényszerrel, ez pedig katonai erőhöz („hard power”) vagy a használatával való fenyegetéshez kötődik a politikában, illetve „sárgarépával”, másként fogalmazva pénzzel. Vagy a történelemmel és a kultúrával támogatott meggyőzéssel jutunk el oda, hogy mások pontosan azt akarják, amit mi. Az utóbbi a *soft power*.

Az a közép-európai államok egyik legalapvetőbb megkülönböztető jegye 1989 után, hogy a *hard power*hez képest gyenge a *soft power*ük. Eltérően az európai államok többségétől, amelyek a világ második legkisebb kontinensén helyezkednek el, és már csak a sokaságuk és a nagyságuk miatt is használják arra a *soft power*t, hogy nem túl tekintélyes *hard power*ük ellenére is erősítsék a pozíciójukat. A

közép-európai országokban nem történik ilyen. Tipikus példa erre Lengyelország: a világ 19-24. gazdasága (attól függ, milyen módszerrel számoljuk) az előállított bruttó nemzeti össztermék tekintetében; a 22. helyet foglalja el a világon a katonai kiadások terén, ugyanakkor rendszerint a 40-70. helyen található az államok világranglistáján, például a *Country Brand Indexen*.

Nem igazolódott be az az elmélet, mely szerint a kommunizmus sajátos fagyasztó, a nemzetiségi konfliktusok pedig kétszer akkora erővel törnek ki a kommunizmus bukása után. Még a bakáni háború is sok szempontból korlátozott volt, nem lett nagyobb konfliktus kezdete. Másrészt viszon a közép-európai államok együttműködése nem fejlődik a lehetőségeknek megfelelően, és attól sem lendült fel, hogy tagjai lettek a NATO-nak és az EU-nak; húzódoznak a közép-európai együttműködés intézmányesítésétől, ez pedig mind a régió, mind pedig az egyes államok fejlődését fékezi.

Szent II. János Pál szavaival összhangban, melyek szerint Közép-Kelet-Európa szellemi értelemben véve Európa másik tüdeje, a mi európai régióink államait egyre inkább megkülönbözteti a kontinens nyugati részétől az, hogy komolyan gondolkodnak az európai integráció jövőjén, a demográfiával és Európa nemzetiségi összetételével kapcsolatos kérdéseken, öncenzúráról és az úgynevezett politikai korrektségtől nem feszélyezett vitát folytatnak az egész kontinens és a világ legfontosabb kulturális problémáiról. Meggyőzőbben vagy legalábbis nyitottabban fogalmazzák meg azt, hogy hitük szerint – Platón nevezetes összehasonlítására hivatkozva – az eszmék erősebbek, mint az anyag.

Maciej Szymanowski

1) *Na východ od západu, na západ od východu* (Nyugatra a Kelettől, keletre a Nyugattól), Brno 2015.

Válogatás az 1992-2015-ben keletkezett írásokból, amelyek rögzítik a kommunizmus bukását követő közép-európai változások történetét. A Magyarországon, Csehországban és Szlovákiában, valamint Lengyelországban, és részben Fehéroroszországban, Ukrajnában és Romániában is végbement politikai, gazdasági és kulturális átalakulás története.

Az itt tárgyalt témakörök feldolgozásában a szerző egyrészt a közép-európai, valamint a nyugat-európai történetírás és politológia számára jellemző kategóriákat alkalmazza – mint amilyen például a soft power (puha hatalom, Joseph Nye amerikai politológus), és a következő kérdésre igyekszik meghatározni a választ: a közép-európai államok soft power-jén vajon miért kerekedik felül a hard power, miközben a többi európai államokra, különösen az Európai Unión belül, merően eltérő tendencia a jellemző? Vagyis a soft power-jük erőteljesebb a hard power-nél (a gazdaság és a hadsereg ereje).

2) *Nemzeti értékek a csehszlovák, lengyel és magyar kommunista propagandában 1949-1953* (Budapest 2016)

A 2001-ben megvédett doktori értekezés alapján megírt könyv részben kiegészített fordítása.

3) *Wartości narodowe w kounistycznej propagandzie Czechosłowacji, Polski i Węgier w prasie lat 1949-1953* (Kraków 2010)

A könyv azokat az értékeket taglalja, amelyek egy adott nemzetet meghatároznak - az alapértékeket, a gyakorlatilag megsemmisíthetetlen, legfeljebb manipulálható kulturális kódot. Az ilyen helyzet fennállt a kommunizmus idején is, még az ideológiai hatalom és erőszak oly tetőzésekor, mint amilyenek 1949-1953-ban Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon helye volt.

A könyv a kommunista propaganda meglehetősen egyedülálló, az amerikai szociológiai gondolkodáson alapuló elemzését is tartalmazza.

4) *Pravým okem. Antologie současného polského politického myšlení* (Jobb szemmel nézve. A kortárs lengyel politikai gondolkodás antológiája, Brno 2010)

A legkiemelkedőbb kortárs lengyel eszmetörténészek szerzői válogatása, az olyan kérdésekre válaszol, mint: valóban megfelelkezni kell-e a saját múltunkról, hogy az európai integrációt megvalósíthassuk? Az európai integráció nagyobb vagy kisebb felelősséggel jár-e az államiság állapotáért?

5) *Słownik Biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku* (Warszawa 2005; *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*, London, New York, Routledge kiadó 2008)

Az első, már nem az ideológiai kritériumok által meghatározott ilyen terjedelmű, a legnevesebb politikusoknak, (a kommunizmus idején tevékeny) politikai aktivistáknak, lelkészeknek, a volt keleti blokk (az NDK kivételével), a balti államok, Fehéroroszország és Ukrajna kulturális életében fontos szerepet betöltő személyiségeknek szentelt életrajzi szótár. A Lengyel Tudományos Akadémia kiadványa közel 2 ezer portrét tartalmaz, ebből 88-t Maciej Szymanowski készített a cseh, a szlovák és a magyar történelem köréből, Apponyi Alberttől Márai Sándorig.

6) Egyéb Tanulmányok:

Előszó - Kovács István: *Pilsudski. Katyn. Solidarity. Klíčové pojmy polských dějin XX. století* (Pilsudski, Katyn, Szolidaritás. A huszadik századi lengyel történelem kulcsfogalmai), Brno 2010

A könyv szerzőjének figyelme központjában lévő kérdéskörök áttekintése, módszertani elemzése, elhelyezése a kortárs lengyel történetírás kontextusában.

Előszó - Paweł Lisicki: *Islám a sebedstrukce Západu* (Islám és a Nyugat önlerosbolása), Brno 2016

A kortárs lengyel eszmetörténet egyik fő képviselőjének fő érdekeltségi köreinek felvázolása, különös tekintettel a nyugati és a keleti civilizációs kör határmezsgyéjén észlelhető eszmetörténeti dilemmákra.

Tanulmány: *Rysy české pravicové politiky (A cseh jobboldali politika jellemzői)*, in: *Česká konservativní a liberální politika, Praha 2000.*

Az 1989-es csehszlovákai rendszerváltást követő első évtized alatt kirajzolódó fő tendenciák a cseh konzervatív, mindenekelőtt angol-szász irányzatú tömörülések programjában és politikai gyakorlatában.

Tanulmány - *Represje wobec duchowieństwa katolickiego na Węgrzech w okresie stalinowskim (A katolikus papság elleni elnyomás a sztálinista Magyarországon)*, in: *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego, Katowice 2004.*

A tanulmány a keletkezésekor elérhető forrásokra támaszkodva áttekintést nyújt az egyházi személyek magyarországi üldözéséről a sztálini időszakban, feltérképezi az egyházi intézmények tekintélyének lerombolására tett kísérleteket, összehasonlítja e tekintetben a magyar és a lengyel egyházi hierarchia korabeli helyzetét is.

Tanulmány - : *Koniec węgierskiego IPN? (Vége a magyar Nemzeti Emlékezet Intézetnek?)*, "Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej", nr 3/2004 (a rendszerváltás előtt használt álnévvel aláírva: Andrzej Hanko)

A Nemzeti Emlékezet Bizottságának létrehozását megelőző időszak viszontagságait, a totalitáris múlt feltárásának közép-európai intézményesítésére tett korabeli kísérleteket feltérképező tanulmány.

Tanulmány - : *Abeceda slabin polské inteligentní diplomacie (A lengyel intelligens diplomácia gyengeségeinek ábécéje)*, Kontexty, 5/2015.

Az írás a soft power egyik elemeként felfogott történelmi politika lehetséges alkalmazási módszereit megérintve áttekintést nyújt a korabeli lengyelországi helyzet fő vonásairól e kérdéskörben.